

OVERKODNING OG PSYKOTERAPI I DEN KOGNITIVE KAPITALISME

René Rasmussen

Globalisering er ikke alene økonomisk og geografisk, men frem for alt rettet mod det postmoderne, kognitive materiale: hjernen og kroppen. Den er ikke blot noget, der pålægges subjektet, men opererer direkte på det, herunder i klinikken, i form af f.eks. kognitiv terapi og skematisme. Artiklen indkredser, hvordan dette finder sted, og hvordan den enkelte bliver stadig mere og mere isoleret. Endelig peges på den lacanian-ske psykoanalyse som et alternativ til globaliseringen af den postmoderne klinik.

1) Kognitiv kapitalisme

Globalisering drejer sig ikke kun om det postmoderne kapitalistiske herredømme, der er udbredt overalt, og som hersker i selv det mindste bysamfund i den mindste stat uden for Amerika, Japan eller Europa, eller om, at vi ikke længere kan vende en sten i 'naturen' uden et påtrykt stempel: »Made in Tokyo«. Globalisering går ikke kun ud på, at det kapitalistiske verdensdømme er uden indre eller ydre grænser, eftersom det er overalt, eller at vi lever i post-industrialiseringens og informatiseringens tidsalder. Den vedrører ikke blot de direkte voldelige eller psykiske følger af politisk undertrykkelse, ensretning eller etniske udryddelser, som man møder i den mentale klinik i dag. Den drejer sig også om, at denne klinik globaliseres, herunder det subjekt, der arbejdes med heri.

Dette hænger sammen med en biopolitisk styret produktion af hjerner og kroppe foranlediget af informatiseringen (jf. neurobiologen B.J. Baars' udtryk: *Global network theory*; se herfor J. Weinberger og J. Weiss: *Psychoanalytic and Cognitive Conceptions of the Unconscious*, s. 40). M. Hardt og A. Negri understreger således i *Empire*, at det væsentligste for biopolitikken i det kapitalistiske samfund er det somatiske og kropslige:

De store industrielle og finansielle magter producerer således ikke kun varer, men også subjektiviteter. De producerer handlende subjektiviteter inden for den biopolitiske sammenhæng: de producerer

behov, sociale relationer, kroppe og hjerner, dvs. de producerer producenter. (Hardt & Negri, op. cit., s. 32)

Biopolitikken baner vej for de nye manipulationer med menneskets krop og hjerne, som fordres af informatiseringen i den globale æra. Den gør os alle til særlige numre eller signifikanter i en produktion, der er markeret af køb og salg på verdensmarkedet (jf. de mange patenter, der gives på gener eller genetiske opfindelser). Den fremmer totaliserende og kontrolerende tendenser i nyere forskning og teknologi, hvis politiske sigte burde være tydeligt: en overkodning af alle menneskelig felter, herunder krop og hjerne. Den amerikanske professor i neurologi E. Goldberg udtrykker ideen om koder eller programmeret materiale, der skulle forefindes overalt, således: »... der er store ligheder mellem hjernens, samfundets og de menneskeskabte databehandlingssystemers udviklingshistorie.« (*Hjernens dirigent. Frontallapperne og den civiliserede bevidsthed*, s. 269)

Dette peger på essentielle elementer ved kontrolsamfundet, som G. Deleuze har understreget det:

I kontrolsamfundene er det afgørende (...) en kode (...). Det digitale kontrolsprog udgøres af koder, som bestemmer enten adgangen til eller udelukkelsen af en information. Der findes ikke længere nogen modsætning mellem masse og individ. Individene er blevet 'dividuelle', og masserne er blevet repræsentative udsnit, data, markeder eller 'banker'. (*Efterskrift om kontrolsamfundet*, s. 84)

Problemet er altså ikke kun det biologiske grundlag for denne kontrol af det mentale felt, men i lige så høj grad forskellige koder, signifikanter, skemaer, tester, statistiker, evalueringer osv., da disse fænomener udgør et bærende skelet for kontrollen.

Globaliseringen er derfor ikke et udefrakommende overgreb på subjektet, men udgør frem for alt en særlig bearbejdelse af subjektet. Den er en ophævelse af de sproglige eller mentale grænser, der hersker (herskede) for det. Subjektet kortlægges, skematiseres og gøres til forståelige koder og gener, herunder dets bevidsthed. Neurobiologen L. Frank formulerer det således: »Det store og verdensomspændende projekt drejer sig om at naturalisere bevidstheden, hvilket vil sige at forklare den med de modeller, som naturvidenskaben gør brug af.« (*Det nye liv*, s. 168)

Dette indebærer på længere sigt familiens død, eftersom den biopolitiske kontekst vil tage over: »... det er de teknologiske muligheder og begrænsninger, der fortæller os, hvad et menneske er.« (Frank, op. cit., s. 183) Eller familien vil være overalt, ligesom den globale kapitalisme er det. Der vil ikke længere være nogen ydre- eller inderside for familien.

Den biopolitiske kontekst er den nye familie: »... den enkelte er forbundet til et biologisk fællesskab ...« (ibid., s. 201) Det vil derfor ikke længere være kernefamilien, der producerer subjektet, men de store industrielle og finansielle kræfter, dvs. den biopolitiske familie.

Den overkodning, der er forudsætningen herfor, er også udtalt inden for psykologiens og psykiatriens felt. De tydeligste eksempler herpå er uden tvivl DMS IV og ICD 10. Disse to manualer bygger på en særlig politisk konsensus inden for psykiatrien, som indbefatter, at alle patienter kan gradueres i henhold til de tester og universelle diagnostiske kriterier, der er indeholdt heri, og som bygger på medicinske eller biologiske forståelsesformer. F.eks. rummer DSM IV meget sigende ikke en diskussion af ætiologiske aspekter eller nogen teoretisk perspektivering, men fokuserer i stedet på at kategorisere sygdomme (jf. E. Kringlen: *Psykiatriens historie*, s. 250). Hvis neurobiologen Franks drømme går i opfyldelse, drejer det sig imidlertid ikke blot om at diagnosticere ud fra sådanne generelle koder eller signifikanter, men tillige om at prædiagnosticere. »Vi skrider lige så stille ind i et system, hvor man ikke behøver at være syg for at få en *præsymptomatisk* diagnose.« (op. cit., s. 116)

Som D. Nelkin og L. Tancredi gør opmærksom på i *Dangerous Diagnostics, The Social Power of Biological Information*, drejer denne form for (præsymptomatisk) diagnostik eller klassificering sig dog ikke bare om det biogenetiske eller mentale felt, hvilket i sig selv er alarmerende, men også om arbejdet for skolepsykologer, sagførere ved domstole, socialarbejdere, personaleafdelinger, forsikringsselskaber osv. Denne form for diagnostik bygger endvidere på en udstrakt brug af tester eller skemaer, der skal hjælpe de biopolitiske agenter (genetiske købmænd, genetiske patentkontorer, industrielle genlaboratorier, terapeuter ud i genetisk manipulation, kognitive terapier, der bygger på biogenetik, *NLP*-terapi osv.) til bedre at forstå og diagnosticere den mentale sygdoms biologiske og genetiske rødder (jf. D. Nelkin og L. Tancredi, op. cit., s. 69).

Tænk på, hvilken glæde en personalechef vil kunne få af præsymptomatiske diagnoser for kandidater til nye stillinger eller for de, der allerede er ansatte. Og hvilke forsikringsselskaber vil forsikre en person med en alvorlig præsymptomatisk diagnose? Og hvem tør stifte familie med en sådan person? Til dette billede kan, som antydnet, tilføjes alle de former for evalueringer og 'udviklingskurser' i form af f.eks. *NLP*, en soft udgave af kognitiv psykoterapi, der foretages på eller 'gennemføres' med arbejdere på virksomheder eller med arbejdsløse i f.eks. danske sammenhænge. Neurolingvistisk programmering eller kontrol. Der er tale om en vedvarende kontrol, der til stadighed må fornys: »Kontrollen virker på kort sigt og med hurtig udskiftning, men også uden ophør og uden grænser ...« (Deleuze, op. cit., s. 84)

Globaliseringen forudsætter således en kognitiv kapitalisme, der dog ikke kun er begrænset til biofamilien, men tillige indbefatter virksomheder som sådan. En række aspekter forbundet hermed kan indkredses med mangfoldigheden i de typer af viden, der er essentielle for virksomhederne:

De kognitive ressourcer og den kognitive viden, som benyttes af virksomheder til at fremme væksten, kan hverken reduceres til videnskabelige opfindelser eller til træge informationer lagret i givne baser; de er mangfoldige, sammensatte og er resultatet af forskellige typer af uddannelser. Man kan skelne mellem mindst fire typer: foruden videnskabelig viden (*Know-why*) og ren information (*Know-what*) har alle organisationer brug for dygtighed (*Know-how*) og relationel viden (*Know-who*). (D. Blondel: *Les enjeux présents et futurs de la répartition mondiale des ressources cognitives*, s. 124)

Lader vi imidlertid disse fire typer ligge, er det klart, at den kognitive kapitalisme udgør styreformen i en form for akkumulation, hvis objekt principielt udgøres af den viden, der er blevet til den principielle kilde for værdi, og som er blevet til det principielle sted for den fortsatte værdiforøgelse (jf. Y. Moulier-Boutang: *Mondialisation : entreprises et main-d'œuvre à l'heure du capitalisme cognitif*, s. 161)

Dette udgør tillige kimen til »... en *intelligensens racisme*. Fremover er de fattige ikke fattige, fordi de ligesom i det 19. århundrede var uforudseende, ødsle, umådeholdende osv. (i modsætning til *deserving poor*), men fordi de er dumme, intellektuelt uformående, idioter.« (P. Bourdieu: *Contre-Feux*, s. 51) Dette er udtryk for et kognitivt herredømme, der gør den videns-darwinisme, der dyrkes i den kognitive kapitalisme, til den usammenlignelige retfærdiggørelse af 'den bedste og mest intelligente'. Men lad os rette fokus mod et af psykologiens egne felter: den kognitive psykologi.

2) Globalisering og kognitiv psykoterapi

Et af de steder, hvor forholdet mellem det biologiske fundament og mentale skemaer viser sig på prægnant vis, er i kognitiv psykoterapi, idet denne både er funderet på de biologisk universelle antagelser, der hersker inden for den genetiske biopolitik, og som er fremherskende i f.eks. DMS IV, og på en grundlæggende antagelse af mentale skemaer og koder. De to sidstnævnte er ikke blot noget, som klienten eller patienten, for at benytte den kognitive psykoterapis eget ordforråd, evalueres ud fra, eller som terapeuten eller psykologen evaluerer sig selv ud fra, men tillige noget, der antages at befinde sig i det genetiske informationsmateriale. Alle men-

nesker rummer f.eks. sådanne skemaer, ofte også betegnet som skemata, og det centrale spørgsmål er naturligvis, hvordan behandleren formår at få klienten til at indse dette og rette sine skemaer til, så de fungerer korrekt.

Under overskriften *At undervise patienter om skemata* anfører J.E. Young, grundlægger af og direktør for *Cognitive Therapy Centers* i New York, således nødvendigheden af at lære patienterne, hvad skemata er: »Terapeuten forklarer, at et skema er et meget stærkt tema, der vedrører patienten selv og andre, som man lærer på et meget tidligt trin i sit liv, og som er selvdestruktivt.« (*Kognitiv terapi ved personlighedsforstyrrelse. En skemafokuseret tilgang*, s. 48) Selvom Young anfører, at skemaet er indlært på et tidligt trin i liv, er hovedtesen inden for nyere kognitiv forskning, at sådanne skemaer eksisterer i vores biologiske arvmasse: »Et vigtigt aspekt af skema-teorierne er, at de rent definitions-mæssigt forudsætter, at der må findes medfødte skemaer. (...) al informationsbearbejdning antages at bero på kognitive skemaer ...« (L.-G. Lundh, H. Montgomery og Y. Waern: *Kognitiv psykologi*, s. 49) A. Ellis, der er en af foregangsmændene inden for kognitiv terapi, understreger således også de biologiske kilder til menneskelig forstyrrelse (jf. W. Dryden og A. Ellis: *Rational Emotive Behavior Therapy*, s. 297).

Hos patienter i den kognitive behandling har sådanne skemaer imidlertid fået uheldige former. De skemaer, der hos velfungerende personer tillader en 'realistisk' holdning til begivenheder i livet, resulterer hos de dårligt tilpassede individer i en forvriddning af virkeligheden og fremmer psykiske forstyrrelser. Den biosociale organisme, som Ellis udtrykker det, lever i disse tilfælde ikke op til det hedonistiske ideal om lykke, der hersker inden for den kognitive forståelse, og som både skal sikre personens selvinteresse og den sociale interesse (jf. Dryden og Ellis, op. cit., s. 298). Opfyldelsen af dette hedonistiske ideal, der udgør en liberalistisk målestok inden for den biopolitik, som Hardt og Negri beskriver, sikres derimod ved, at personen bliver rationel, dvs. logisk i henhold til en kognitiv forståelse.

Terapien består, iflg. Ellis og Dryden, følgelig i at hjælpe folk med at fuldføre deres mål og formål i henhold til en sådan rationalitet: »Sunde negative følelser er dømt til at blive forbundet med rationelle overbevisninger, og usunde negative følelser med irrationelle overbevisninger.« (ibid., s. 306) Den iboende skematisering udgør et billede på paradigmet på den biopolitiske og mentale kontrol inden for globaliseringen.

3) Kognition og metafysik

Det er velkendt, at kognitionen, herunder den kognitive psykoterapi, som videnskab blev født samtidig med computeren, og at der er en intim forbindelse mellem den og kybernetikken, selvom der også er en række

væsensforskelle. Den er en globaliserende videnskab, hvilket også fremgår af dens tværvidenskabelige præg: fra neurobiologi via historie til psykologi, lingvistik og litteraturteori, for blot at nævne få af dens områder, men tillige af den metafysiske antagelse af skemaer i de menneskelige gener betinget af den evolutionære udvikling.

Denne metafysiske antagelse viser sig implicit i Youngs idé om, at de negative skemata udgør en metafysisk kerne (jf. Young, op. cit., s. 21), men også i, at ideen om disse skemaer essentielt stammer fra Kants transcendentale metafysik, der antager eksistensen af sådanne tankestrukturer, der i sig selv ikke kan verificeres i empirisk henseende, ligesom ingen skanning har vist det mindste billede af sådanne skemaer eller sågar af en tanke.

Ideen om den evolutionære determination gør endvidere evolutionen til årsagen til skemaernes form og udvikling – men hvad forårsager evolutionen? Hvis evolutionen forårsager vores mentale skemaer, må der også være noget, der forårsager den. Hvad er kausalitetens kausalitet – hvis ikke Gud eller en instans på højde hermed? Den evolutionære tankeform lukker videnskaben inde i en teologisk tankegang, selvom den samtidig benægter eksistensen heraf, eftersom alt skulle være evolutionært og rationelt bestemt. Denne metafysik viser sig ved, at Gud er blevet erstattet af hjernen med dens gener, den kristne lidelseshistorie af den evolutionære udvikling eller skematilpasning og troen af den videnskabelige ‘bevisførelse’. Videnskaben promoverer løsningen på alle menneskelige problemer i kraft af troen på den absolutte udpegelse af videnskaben som den instans, der skal til at løse dem.

Men hvor traditionelle religioner havde en trosbekendelse, der gjorde det muligt at slippe af med sin dårlige samvittighed, har den videnskabelige det ikke, ligesom den ignorerer sit eget metafysiske grundlag. Dette gælder også for den terapeutiske brug heraf. Hvor en alkoholiker tidligere kunne tænke over, hvorfor han drak, havde dårlig samvittighed herover eller mente, at han burde holde op pga. pårørendes ængstelse, fritager den behandlingsform, som tilbydes af behandlere, der arbejder inden for DMS eller kognitionens regi, ham for at beskæftige sig hermed. Han kan ignorere sin dårlige samvittighed, idet han tilbydes den ‘rette’ medicinske eller genetiske behandling. I virkeligheden går han naturligvis blot fra en form for stoffer (alkohol) til en anden (receptudskrevet medicin, f.eks. lykkepiller), eller han får under kyndig terapeutisk ‘ledelse’ udskiftet sine dysfunktionelle skemata med de rigtige.

Hvis dette alligevel går galt, må terapeuten eller psykologen derimod træde tydeligere i karakter. Forstår en klient ikke nødvendigheden af at tænke i skemaer, er det derfor »... meget vigtigt, at vedkommende presses til at konfrontere sig med de tanker, forestillinger og følelser, der er forbundet med skemaet, og ikke flygter fra dem.« (Young, op. cit., s. 57) Tydeligere kan kravet om kontrol og skematismen vel dårligt udtrykkes.

Der sættes ikke spørgsmålstejn ved, hvad der kunnet have forårsaget alkoholismen eller de såkaldt dårlige skemaer. Subjektet som et sted, hvor der kan lokaliseres et etisk ansvar for handlingerne, er bortreduceret. 'Helbredelsen' består i stedet i form af et eksperimentalt mirakel udført i kraft af enten medicin – selvom medicinen ikke er kvalitativt forskellig fra alkoholen, bortset fra den i en række tilfælde producere en angst, der tidligere var fraværende – eller i en skema-udbedring induceret af den psykologiske eller terapeutiske mester. I fremtiden vil genetisk manipulation også være en mulighed. Resultatet bygger i alle tilfælde på en form for tro, hvad enten det drejer sig om neurologiske, kognitive eller genetiske dysfunktioner eller en blanding heraf.

Hvor de traditionelle religioner udrettede mirakler som undtagelser, f.eks. når Jesus helbredte en spedalsk, der ikke kunne underlægges en bevisførelse, følger videnskaben en anden vej. Den skaber ikke sådanne mirakler. Man kan derimod eksperimentere med dens undersøgelser, men troen, som den udvikler, forbliver desværre upåagtet (jf. G. Pommier: *Les corps angéliques de la postmodernité*, s. 66f).

4) Subjektets isolering og egobuilding

Den globaliserende psykologi eller psykiatri, der bygger på neurobiologiske eller kognitive antagelser, udgør en MacDonaldisering af hjernen, eller den er, for at benytte Hardt og Negris forståelse, et af de vigtigste instrumenter til at producere 'subjekter' inden for biopolitiske sammenhænge (se i øvrigt herfor Bourdieu, op. cit., s. 101). Sidstnævnte udgør en totalitær overkodning af hele det sociale liv, men på paradoksalt vis indsætter globaliseringen ikke den enkelte i et større evolutionært fællesskab.

Tværtimod er den kropslige og psykiske isolation en central effekt heraf, hvilket hænger sammen med opløsningen af sociale bånd og relationer i det postmoderne samfund, der i ekstrem grad isolerer subjekterne foran deres computere, mobiltelefoner, paraboler, tv'er osv. – alle dele af informatiseringen. Den enkelte overlades til sin egen krop, uden den andens krop, alene med sin ene (ensomme) krop, hvilket er resultat af isolationen i eksplosionen af informationsmængder, der næsten bevæger sig med lysets hast. Internet-aktiviteter som f.eks. chat eller spil udgør på den anden side ihærdige forsøg på at etablere en jeg-identitet i denne stigende isolation, – forsøg der i øvrigt understøttes af den kognitive samtalerapis massive (narcissistiske) jegforstærkning og udbredelse af kognitive skemaer, der skulle eksistere overalt.

Skemaerne er en del af den kodificerede kontrol, der tilsidesætter kroppen og dens 'uhyrligheder'. »Vi bliver befriet for vores kropes miserable hylster, deres passioner og deres uorden.« (D. Lecourt: *Human, post-*

humain, s. 45)¹ Problemet er således ikke manglen på kommunikation. Tværtimod der er for meget af den, men den isolerer samtidig mennesket til en modtager af endimensional kommunikation, hvad enten det sker i henhold til biopolitikkens postulat om genernes almagt, informative opbygning (DNA, RNA osv.) eller computerverdenens euforiske (autoerotiske) isolationsnydelse.

Den isolerede nydelse kan konstateres overalt. Tager man f.eks. en køretur i en storby som Paris, vil man konstatere store mængder af vagabonder, alkoholikere eller barer og personer, der udbyder eller praktiserer særlige seksuelle aktiviteter, eller personer, der forvirret taler med sig selv, eller en uhørt aggressivitet i trafikken eller hos mennesker visse steder. Dette billede hænger sammen med den isolation, der følger af den globaliserende overkodning, hvor kroppen og dens seksualitet er mere eller mindre udelukket eller reduceret til den autoerotiske side. Den enkelte er overladt til sin egen krop og mulighed for at finde tilfredsstillelse herfor, hvilket vanskeliggør sociale forbindelser. Rodløsheden hos de eksistenser, som storbyerne i særlig grad rummer (vagabonder, alkoholikere osv.), og de postmoderne former for seksuel tilfredsstillelse er determineret af denne autoerotiske isolation. Der er altså ikke så meget tale om, at den globale overkodning tilsidesætter kroppen, som at den fremmer dens autoerotiske form.

Selvom billedet af Paris umiddelbart virker, som at fortrængningen af det seksuelle mislykkes, eftersom den seksualitet, der er fortrængt i henhold til f.eks. en puritansk kognition, vender tilbage i form af alkoholisme, seksuelt perverse, incestuøse overgreb, vold i trafikken, stigende antal af selvmord blandt børn osv., er det faktisk værre: den lykkes faktisk langt hen ad vejen. Det lykkes for den at opbryde den seksualitet, som fordrer et socialt bånd til den anden eller det andet køn, eller det lykkes for den at transformere lysten til en form for information, eftersom den er koncentreret til et organ. Det skal også forstås bogstaveligt: dette organ er dog ikke kun hjernen, men alternativt også vores isolation i vores egen krop. Hvor vi tidligere stod i relation til den andens krop eller det andet køn, udgør kroppen nu en isoleret og opløst virkelighed, samtidig med at lysten knyttet til kroppens enkelte dele er gjort til informationsobjekter. Det Andet er gjort til det Samme i en særlig kønsløs nydelse.

1 Denne afvikling af kroppen står, som antydnet, centralt i kognitionen, der ikke kun gør mennesket til ét organ à la computeren, dvs. hjernen. Kroppen betragtes tillige ofte i denne sammenhæng, som Lecourt understreger det, i henhold til en særlig udgave af en religiøs puritanisme (jf. Lecourt, op. cit.), som det fremgår af seksualitetens eklatante fravær i de kognitive skemaer eller dens videnskabelige udbredelse. Denne særlige religiøsitet hænger i øvrigt nøje sammen med, at evolutionen har indtaget Guds plads i kognitionen. Evolutionen udgør en selvberørende transcendens uden nogen Gud, hvis vi ser bort fra hjernen som en postmoderne udgave heraf.

Der er tale om en autoerotisk totalitet, der forbliver sig selv i kraft af et specifikt 'selv', som kognitionen udtrykker det, eller som er aktiv for sin egen skyld. Den er (tilsyneladende) selvtilstrækkelig, hvad der betyder en overgivelse til det, som Freud betegnede som den (barnets) polymorfe perversion omkring drifterne, før disse bliver organiseret i henhold til den genitale drift og det andet køn: »Drifternes mål er at identificere kroppen med en autoerotisk totalitet, der kan forklares med sig selv og som er selvtilstrækkelig (det er neurovidenskabernes drøm).« (Pommier, op. cit., s. 35)

Denne autoerotiske og narcissistiske 'selvtiltrækkelighed' fremmer alkoholisme, seksuelt perverse osv., der alle lever i en autoerotisk og informatiseret verden, hvor der ikke er noget hensyn at tage til den anden eller det andet køn. Der er samtidig tale om et særegent tab af egenkroppen, der medfører et andet tab: »... tabet af egenkroppen medfører et tab af den andens krop, til fordel for en slags fjern spøgelsesagtighed hos den, som befinder sig i internettets eller tv-rudens virtuelle rum.« (P. Virilio: *Cyberworld – det værstes politik*, s. 53) Man 'vedligeholder' i stedet sin egen partielle og autoerotiske krop i den kognitive kapitalismes informationsforumer: Internet, tv'er, mobiltelefoner osv.

Denne isolation fremmes af en kognitiv psykologi, der ikke ønsker at beskæftige sig med livshistorien eller det ubevidste, ligesom seksuelle problemer her afsondres som særlige udtryk for dysfunktionelle skemaer (de seksuelle aktiviteter skal jo blot sikre den evolutionære udvikling! For bortreduktionen af seksualiteten se W. Jacobsen: *Kognitiv terapi: suggestion og normativitet*). De sociale bånd tilsidesættes til fordel for fokus på kognitive processer i hjernen, dens sprog eller gener, hvilket beror på en generel afvisning af kønnet og afhængigheden af den anden. Det drejer sig om at 'beskytte' os imod alle de risici, som den anden repræsenterer, herunder et intimt engagement. Dette er med til at forklare, hvorfor den kognitive psykoterapi ikke ønsker at beskæftige sig med fortiden, men kun med det, der sker i seancerne eller mellem dem i henhold til ideen om, at problemer skyldes forkerte tankemønstre (jf. A.T. Beck m.fl.: *Cognitive Therapy of Depression. A treatment manual*, s. 5).

Dette forklarer tillige, hvorfor kognitivisten F.S. Varela i sine overvejelser over etik og kognition reducerer 'omverden' drastisk: »Vores levede verden er så lige-for-hånden, at vi ikke har nogen forsigtighed angående, hvad den er og hvordan vi bebor den. (...) vi bevæges konstant fra en parathed-til-handling til en anden.« (*Ethical Know-how. Action, Wisdom, and Cognition*, s. 9) Det sociale felt reduceret til impulsiv parathed! Hvis problemet imidlertid blot bestod i den kognitive reduktionisme, ville det være overskueligt. Problemet består derimod i, at denne reduktionisme er et paradigme for den postmoderne kontrol og globalisering. Kognitivismen er en global ideologi, tilpasset globaliseringen.

Dette forklarer tillige den hastighed, hvormed man inden for en neurologisk side vil udligne forskellen mellem menneskelig og dyrisk 'bevidsthed' (se f.eks. A. Damasio: *At undersøge bevidstheden?* og B.J. Baars: *There are no known differences in fundamental brain mechanism of consciousness between human and other mammals*). Det menneskelige særtræk siden *Biblen*, pælen i kødet, har ingen plads i en evolutionært og naturligt betingede 'bevidsthed'. Den 'nye ærbarhed' udgør en narcissistisk kult, kontrol eller en selvregulering, der er anført af jegets selvkærlighed. Forståelig er, som anført, den meget centrering på jeget, selvet og selvkontrol i meget kognitiv forskning og terapi. Youngs ideer om selvkontrol eller understregning af, at patienterne bør lære at se, at den måde, som de tænker på, er upræcis (jf. Young, op. cit., s. 13 & 16), bør ses på den baggrund.

Det skal imidlertid ikke tilsidesætte, at den narcissistiske kult samtidig udgør et særligt forsvar mod den opløsning af kroppen og jeget, der følger af den globale overkodning og nivellering af seksualiteten. »Her har skilsmissen nået sit højdepunkt, før man opløses. Der er ikke længere tale om et pars skilsmisse, men parringens skilsmisse.« (Virilio, op. cit., s. 67) Til billedet af den narcissistiske isolation hører *egobuilding*: fitness, kropens udbygning vha. af silikone, kropsterapi, den kosmiske krop osv. (jf. G. Lipovetsky: *Le crépuscule du devoir*, s. 142f). Kroppen er i dag et *alter ego*, en særlig fordobling eller et andet selv, samtidig med at den er disponibel for alle former for neurologiske modifikationer, der udgør radikale, omformelige beviser på vores personlige eksistens, eller som fremhæver vores midlertidige og kortvarige identitet. Neurobiologen Goldberg udvikler i den sammenhæng en række metaforer, der understreger den neurologiske og kognitive plasticitet: »Den kognitive genoptrænings historie / Hjernens plasticitet og kognitiv træning / Kognitiv fitness: grundlæggelsen af en ny trend.« (Goldberg, op. cit., s. 7)

Denne plasticitet er forbundet med drømmen om det perfekt genetiske menneske eller genom, som antages at blive realiseret via genetisk terapi eller manipulation, kloning, organudskiftning osv. – en drøm, der står centralt i megen neurobiologi². Dette hænger samme med ideen om dødens overvindelse: »Det drejer sig ikke kun om at tilfredsstille cyberkulturens eller kommunikationens krav, men samtidig om at undertrykke sygdom-

2 Kloning udgør selvfølgelig det privilegerede sted for udelukkelsen af seksualiteten og det andet køn, eftersom 'befrugtningen' ikke længere kræver noget seksuelt samvær eller nogen deltagelse af det andet køn. Kvinder kan således blive mødre (rugemødre) til et klonet barn, der samtidig er deres søster, og det er formentligt kun et spørgsmål om tid, før mænd kan det samme. Det er således muligt at befrugte sig selv, hvilket understreger kønsforskellens opløsning i 'det samme' og det mulige ophør af enhver seksuel forplantning. Kloningen er samtidig den postmoderne version af den narcissistiske fordobling: at få et afkom, der ligner en selv 100 procent. Barnet er tillige uden for generationens række og har derfor ingen grund til at bekymre sig om døden.

men, døden og alle lænkerne knyttet til byrder. Mennesket ændrer naturen, det bliver til *homo silicium ...*« (D. Le Breton: *L'Adieu au corps*, s. 19)

Den kognitive neurologi eller psykoterapi har naturligvis hverken ansvaret for denne drøm eller for den isolering, der hersker i den postmoderne virkelighed, men for så vidt begge fænomener er med til at underbygge overkodningen og isoleringen, må de hævdes at være med til at fremme sidstnævnte. Den psykoterapeutiske isolering af subjektet fra dets ubevidste, seksualitet, sociale relationer, livshistorie og indsættelse af særlige skemaer i det understreger dette. Globaliseringen viser sig i det terapeutiske rum i form af afsondringen af f.eks. livshistorie og seksualitet samt, men ikke mindst, i opprioriteringen af narcissistisk *egobuilding*. Selvom dette forudsætter drømmen om det perfekt kontrollerede menneske hinsides dets dødelighed og seksualitet i forhold til den anden, er bagsiden heraf samtidig en opdyrkelse af det autoerotiske menneske. Den mentale klinik udgør således ikke kun stedet for en særlig kodningen af subjektet, men også for en isolering med autoerotiske effekter. Nydelsen er ikke længere lokaliseret i forhold til den anden, men er frit flydende i henhold til en hedonistisk forestilling.

5) Den postmoderne dødsdrift

Dette udtrykker, som antydnet, tillige en liberalistisk drøm om lykken realiseret af det isolerede jeg eller selv. Dette er et hedonistisk 'paradis' (jf. Ellis), hvor sociale bånd ikke længere er direkte undertrykkende eller undertrykte som i modernitetens kapitalisme, men reducerede til et minimum, der kan sikre den narcissistiske selvfølelse. Der er tale om en særlig *egobuilding* i hjerne og genetik, der bygger på et fantasme om en menneskelig gral (genomet), og som hænger sammen med produktionen af den postmoderne subjektivitet, der i høj grad sikres af den kognitive overkodning, der bygger på antagelsen af, at enhver form for levende væsener kan betragtes som en sum af organiserede og sprogligt kodede meddelelser. Dette forudsætter en nivellering af eksistensniveauet indeholdt i sådanne væsener, da kun en sådan nivellering kan skabe sammenlignelige kodificerede størrelser, der kan placere alle ting på samme niveau.

Dette fremgår, som antydnet, af ideen om identiteten mellem menneskers og dyrs bevidsthed, der tilmed af visse kognitive forskere kan tolkes i henhold til en kybernetisk forståelse. Baars anfører således, at fugle og pattedyr i havet »... kan benytte artificielle symboler som tegnsprog, gestus eller computer-keyboards ...« (Baars, op. cit.) I de nyere videnskaber om kroppen opfattes denne følgelig som et produkt af det muliges kunst, naturens eller bioteknologiens, og den kan følgelig tilpasses nye krav og miljøer (jf. C. Emmeche: *Kroppens kaput som organisme*, s. 154), dvs. tilpasses de globale kontrol- og skemaforanstaltninger.

Set fra sådanne synsvinkler eksisterer der ikke fænomener som personer eller subjekter, eftersom sådanne indbefatter en social realitet og samfundet som nogle af de væsentligste elementer ved det menneskelige liv, ligesom synsvinklerne udelukker ideen om et sprog, der er determineret af et mellemmenneskeligt univers. Subjektet opløses i elementære komponenter (gener, Dna-molekyler, isolerede sproglige fænomener, særlige mentale repræsentationsbilleder eller skemaer i hjernen osv.). Det er blot et net af informationer, et genetisk program eller en serie af kodede instruktioner, der har som formål at sikre dens evolutionære udvikling med dens indbyggede telos: det perfekte genom, hvilket selvfølgelig også får konsekvenser i etisk henseende, eftersom det eliminerer det konkrete menneske.

Dette tenderer ikke alene til at fjerne forskellene mellem dyr og mennesker, men tillige mellem mennesker og maskiner (computere), idet det muliggør en humanisering af *Artificial Intelligence* eller en mekanisering af menneskets biologiske og kognitive aspekter, hvilket Goldberg bl.a. indkredser med sin sammenligning mellem internet-søgemaskiner og frontallapperne:

... ligesom frontallapperne opstod søgemaskinerne på et relativt sent stadium i den digitale verdens overgang fra en overvejende modulær til en overvejende distribueret 'organisme'. Søgemaskinerne udgør Internettets styrende funktion. De er de digital frontallapper. (Goldberg, op. cit., s. 268-69)

Den ideelle udgave af dette digitale samarbejde kendes under navnet cyborg, hvilket understreger, at enhver form for levende væsen fratages sine specifikke træk og transformeres til abstrakte meddelelser i den kognitive kapitalisme.

Det særlige fællesskab mellem kognition og biologi kan derfor antage, at kroppen er en upersonlig, kodificeret mekanisme, der i sidste instans er resultat af molekylers interaktion determineret i/af hjernen. Fællesskabet beror på den grundlæggende metafysiske antagelse af, at alt – den menneskelige organisme, naturen, kulturen osv. – er konstitueret som meddelelser, der allerede er kodet eller kan blive det. Denne grundantagelse har medført, at biologien er blevet til en informationsvidenskab, ligesom den kognitive forskning inden for klassiske humanistiske fag har fået et biologisk fundament. Det ene kan ikke eksistere uden det andet.

Dette er forklaringen på, at kognitionen ligesom biologien antager eksistensen af universelle og transcendentale koder eller meddelelser, som er funderet på myten om et evolutionært fællesskab mellem alle ting og en ny Genese, der skal munde ud i det perfekte (og udødelige) menneske med de rigtige koder og meddelelser (kroppen er blot bærer af de evige genetiske koder). Dette bygger i sidste instans på et fantasme om det menneskelige genom, der skal føre frem til den hellige gral. Dette fantasme foregiver at

ignorere, at den menneskelige væren ikke blot er udviklet af sine Dna-molekyler eller transcendentale koder, men er et resultat af et komplekst samspil med sine omgivelser, der indbefatter et sprog, der ikke kan reduceres til en særlig form for genetik eller transcendens.

Hvis man derimod tager samspillet mellem det menneskelige væsen og dets omgivelser alvorligt, mister projektet med det menneskelige genom og de transcendentale koder enhver form for troværdighed. Fantasmen mister sin kraft, men det uomgængelige problem er, at den postmoderne globalisering determinerer og fremmer dette fantasme, der i sidste instans er båret af en særlig dødsdrift (Freud), eftersom den opløser subjektet, dets sprog og krop. Det er ikke kun i ekstreme tider, at videnskaben er underkastet en dødsdrift, som tilfældet var med nazismen og dens brug af de nyeste videnskabelige teknikker og ideer i udryddelsen af jøderne i gaskamre, men tillige i 'fredelige' som den postmoderne globalisering.

6) Et psykoanalytisk alternativ?

En række iøjnefaldende følger af den kognitive kapitalisme er altså, som anført, overkodningen, den narcissistiske isolation eller 'genopbygning' (*egobuilding*), familiens opløsning samt den udbredte autoerotik. Betydningen er overalt, nydelsen er overalt og ikke reguleret i forhold til det andet køn, men gjort autoerotisk, familien er opløst, og overalt er der vidende mestre, der fortæller os, hvordan vi har eller hvorfor vi har det, som vi har. For den kognitive psykoterapeut drejer der sig naturligvis om forkerte skemaer hos patienten, mens terapeuten har de rigtige. »Patienterne får at vide, at vi på forhånd ved, at de vil fordreje information for at holde fast ved skemaet.« (Young, op. cit., s. 49) Young udtrykker derfor sit mesterideal som, at terapeuten skal alliere sig med den sunde del af patienten for at rette utilpassede skemaer til: »Terapeuten og patientens raske del danner en fælles front mod skemaet.« (ibid., s. 112) Det skal føre til nye tanker og overbevisninger (jf. ibid., s. 114).

Mening dukker op overalt: »Min hjerne hvisker til mig, skemaer taler i mig, fuglene bander til mig, bilerne skriger til mig.« Nydelsen er frit svævende, og seksuelle identiteter kan i henhold hertil udskiftes efter 'behag' i form af enten valgte identiteter på internet eller mere drastisk ved selvlemlæstelse: »Min krop er i virkeligheden en kvindekrop, og jeg bør afskære mine mandlige kønsdele for at tilpasse den hertil«. Forfølgelsens kim er udtalt overalt i æraen for familiens opløsning, hvor videnskabelige autoriteter stiller sig op som dem, der ved og hvis viden, subjektet bør underkaste sig.

Denne viden og disse mestre udgør et alt, der ikke giver plads til subjektet. Det er samtidig fænomener, der optræder i det klassiske billede af psykosen: meningen er overalt, den anden (de store mestre) ved alt om

subjektet, nydelsen dukker op overalt etc. Mit bud på de strukturelle følger heraf for fremtidens subjekter er, at psykosen vil blive endnu mere udbredt end i dag. Psykosen bliver måske den mest udbredte lidelse i fremtiden.

Et essentielt spørgsmål i denne sammenhæng er imidlertid, om Hardt og Negri har ret i, at overkodningen er total. En ting er, at den er totalitær, men det gør den ikke nødvendigvis til noget totalt omfattende. Selvom den globale kapitalistiske økonomi hersker overalt på jorden, og den sikres af genetisk og kognitiv kontrol, overkodning og informatisering, er det måske ikke ensbetydende med, at alt er kodificeret eller kan kodes.

Problemet er imidlertid, at man inden for en række udbredte psykologiske eller psykoterapeutiske behandlingsformer, som ikke nødvendigvis støtter sig til kognitivismen, eller som ikke umiddelbart lader sig influere af den, ikke finder et egentligt alternativ til kognitivismen og dens skematisme, eftersom det grundlæggende heri drejer sig om en forståelse, der i sin horisont indbefatter alt. Det hænger sammen med det hermeneutiske ideal, der hersker inden for meget psykologi eller psykoterapi, og som fordrer fuld forståelse og (selv)indsigt. Selvom der er væsentlige forskelle, risikerer en sådan hermeneutisk totalitetsbestræbelse at blive absorberet i eller reduceret til kognitiv skematisme.

På linje hermed finder man derfor inden for den traditionelle psykoanalyse (*International Psychoanalytic Association*) en række perspektiver, der fremmer den globale overkodning, idet psykoanalysen og kognitionen finder et fælles ståsted heri (se f.eks. B. Rosenbaum: *The Unconscious. How does it speak to us today?* og *Les Lettres de la Société de psychanalyse Freudienne: Hors Serie*, nr. 1: *Psychanalyse et Cogntion*). Det hermeneutiske forståelsesideal, der normalt er fremtrædende i en IPA-kontekst, falder mere eller mindre sammen med den totalitære kognitive forståelse, der placerer analytikerens eller terapeuten som den, der ved, – som mesteren, der udgør idealet eller modellen for analysanden eller klienten.

Den traditionelle psykoanalyse udgør således ligesom en række psykoterapier ikke et egentligt alternativ til en kognitiv skematisme. Den griber ikke det singulære ved subjektet, eftersom den ligesom kognitionen tenderer til at forstå en række fænomener ud fra ideen om, at alt kan forstås, hvilket åbner for det skematiske grundlag. Rosenbaum kan i overensstemmelse hermed udvikle kognitive skemaer for det ubevidste: »... skemaerne organiserer både barnets og den voksnes forståelse af sig selv og den anden, organiserer den mentale opvækst og hæmning af opvækst, og understøtter såvel skabelsen som destruktionen af tanker og tænken.« (Rosenbaum, op. cit., s. 37-38) Sådanne skemaer skulle tilmed ikke kun organisere opvæksten, men tillige være den ubevidste basis for kommunikationen i den psykoanalytiske konsultation, ligesom de, iflg. Rosenbaum, skulle deltage i organiseringen af drifter og deres skæbner (ibid.).

Det er her, at Lacans ideer om det symbolske fremstår som et væsentligt alternativ, idet han fremhæver, at det symbolske – i modsætning til f.eks.

det kognitiv-genetiske materiale – er ufuldstændigt. Det symbolske, der bl.a. er det sprog, hvori subjekter forholder sig til hinanden, er konstitutivt ufuldstændigt, eftersom det ikke kan omfatte sig selv. Det symbolske udgør en mængde, der ikke kan omfatte sig selv, og det, der markerer det symbolskes grænser, betegner Lacan som det reelle (for en uddybelse af forholdet mellem det symbolske og det reelle se R. Rasmussen: *Jacques Lacans psykoanalyse. En indføring*).

Det reelle er det, som subjektet, der er determineret af og i det symbolske, ikke kan fatte via sproget. Det reelle udgør det, som subjektet umuligt kan nå frem til via sproget, og det optræder oftest koncentreret omkring kroppen: dens dødelighed og den seksuelle nydelse. Men i det reelle forefindes faktisk også de skemaer, som kognitivismen og neurologien hævder sidder i hjernen: subjektet har i sit sprog ingen adgang hertil (hvis disse skemaer i øvrigt eksisterer). Der er forskel på det sprog og den livsverden, som subjektet er placeret i, og den hjerne, der hævdes at styre det.

Skulle det være hjernen, der styrer subjektet, er det klart, at det ikke har nogen som helst adgang hertil. Det kan hverken percipere den, fornemme den på anden vis eller lokalisere bestemte sprogcentre, skemaer eller følelser heri. Det kan tilmed med større ret hævdes, at følelserne sidder i subjektets paralyserede arm, som på en gang ønsker at slå og ikke vil slå. Dette er ikke et argument imod, at hjernen skulle have en indflydelse på subjektets liv. Det ville være absurd, ligesom det ville være f.eks. at hævde, at maven skulle være lige gyldig for det. Det er derimod en fremhævelse af, at hjernens virksomhed ligesom en række andre fænomener i subjektets liv tilhører det reelle.

Det symbolske er ikke ubegrænset, og dets grænser ses bl.a. i eksistensen af det reelle. En psykoanalyse, der bygger på Lacans ideer, peger således på det reelle som en umulig og ubegribelig kerne, der ikke kan transformeres til noget sprogligt eller kodet univers for subjektet, selvom kognitivismen og neurologien forsøger herpå, samtidig med at de prøver at operere direkte på det reelle i form af f.eks. genterapi, medicin og kloning eller foregiver at gøre det indirekte ved skema-ændring. Det giver psykoanalysen en specifik plads, eftersom den ikke forsøger på noget sådant, men derimod peger på, at subjektet udgør en særlig respons på det reelle.

Subjektet forholder sig f.eks. på specifik vis til den nydelse, der er knyttet til kroppen, dvs. det reelle ved kroppen, og som Freud forstod som seksualiteten og libidoen. Dette svar viser sig bl.a. i de sproglige kønsidentiteter, som subjektet lægger sig fast på (mand/kvinde eller den transseksuelle variant: en 'mand' i en 'kvindekrop'), eller i den måde, som det forvalter sin seksualitet på (seksuel afholdenhed, seksuel impotens, frigiditet, prostitution, alkoholisme osv. for at nævne nogle eksempler).

Psykoanalysen arbejder med den enkelte og dennes tale samt det singulære svar, som den enkelte har i forhold til det reelle. Inddragelsen af det reelle udgør en barriere over for overkodningen eller den vilde udbredelse

af signifianter. På den anden side medfører udbredelsen af autoerotikken en fremhævelse af drifterne, der ikke længere er orienteret i forhold til det, som Freud betegner som den genitale drifts primat eller som Lacan forstår som sexuationen af de to bio-køn i henhold til bestemte, mulige sproglige identifikationer (mand/kvinde, voksen/barn, moder/fader osv.). På området for den autoerotiske drift er subjektet altid 'lykkeligt'. Det er sluppet fra sproget og de etiske byrder, som forbinder sig med dets plads i det sociale – en 'lykke', hvis udbredelse imidlertid også befordrer det, som jeg spør om den stigende udbredelse af psykosen.

Denne udbredelse hænger ikke blot sammen med, at alt kan eller skal forstås, at der er for meget kommunikation, eller at der er vidende mestre overalt. Den beror endvidere på en reduktion af det levende og levede sprog, som subjektet er placeret i, til fordel for et skematisk, kognitivt træsprog. Menneskets sproglige horisont reduceres til fordel for biogenetiske instanser udstyret med kognitive egenskaber. Eller vi bliver ligesom Pavlovs hunde, der reagerer adækvat på passende impulser, blot tilsat en moderne chips (kognition) fra amerikanske computere. Et psykoanalytisk arbejde må bestå i at give plads til et levende sprog med overraskelser, nye fund og opfindelser – at give plads til subjektet i det symbolske frem for en reduktion til et dødt træsprog.

Der ligger et helt klart perspektiv for psykoanalysen i at arbejde med subjektets respons på det reelle og det symbolskes ufuldstændighed samt dets plads i det symbolske, samtidig med at den må tage højde for nydelsens mere eller mindre frit svævende former i det post-disciplinære og post-industrielle samfund. Den må fastholde det reelles ubegribelig som en barriere for overkodning og globaliserende signifianter, samtidig med at den må være opmærksom på, at subjektet allerede i dag og måske i højere grad fremover vil dukke op med psykotiske strukturer og problemer med at afgrænse sin nydelse. *Egobuilding* eller kognitiv fitness er kun dårlige midler herimod, hvis de ikke ligefrem virker befordrende på udviklingen af den psykotiske struktur. Psykoanalysen kan på den anden side kun forholde sig til subjektet i den enkelte behandling. Den kan udpege tendenser og indrette sit arbejde med det singulære ved subjektet herefter, men den kan i sig selv ikke ændre historiens gang, selvom arbejdet med det ubevidste har politiske implikationer. Det ubevidste er politisk, som Lacan understregede det (jf. *La logique du fantasme*, d. 10.5.67), og det er psykoanalysens opgave at fremme dette perspektiv.

LITTERATUR

- BAARS, B.J.: »There are no known differences in fundamental brain mechanism of consciousness between human and other mammals«, i: <http://www.hum.au.dk/semiotics>.
- BECK, A.T., A.G. EMERY, J. RUSH & B.F. SHAW (1978): *Cognitive Therapy of Depression. A treatment Manual*. Stencileret manuskript.
- BLONDEL, D. (2004): »Les enjeux présents et futurs de la répartition mondiale des ressources cognitives«, i: Y. Michaud (red.): *Qu'est-ce que la globalisation ?* Paris: Odile Jacob.
- BOURDIEU, P. (2001): *Contre-Feux*. Paris : Raison d'agir.
- DAMASIO, A. (2002): »At undersøge bevidstheden?«, i: *Semikolon*, årg. 2, nr. 4.
- DELEUZE, G. (1992): »Efterskrift om kontrolsamfundet«, i: *Åndsindustri*, nr. 5.
- DRYDEN, W. & A. ELLIS (2001): »Rational Emotive Behavior Therapy«, i: K.S. Dobson (red.): *Handbook of Cognitive-Behavioral Therapies*. New York: The Guildford Press.
- EMMECHE, C. (2002): »Kroppens kaput som organisme«, i: G. Balling (red.): *Homo sapiens. Når teknologien kryber ind under huden*. København: Gad.
- FRANK, L (2004): *Det nye liv*. København: Gyldendal.
- GOLDBERG, E. (2002): *Hjernens dirigent. Frontallapperne og den civiliserede bevidsthed*. København: Psykologisk Forlag.
- HARDT, M. & A. NEGRI (2001): *Empire*. Cambridge: Harvard University Press.
- JACOBSEN, W. (2003): »Kognitiv terapi: suggestion og normativitet«, i: *Drift. Tidsskrift for psykoanalyse*, 1-2.
- KRINGLEN, E. (2003): *Psykiatriens historie*. København: Hans Reitzels Forlag.
- LACAN, J.: *La logique du fantasme*. Upubl. seminar, 1966-67.
- LE BRETON, D. (1999): *L'Adieu au corps*. Paris: Métalié.
- LECOURT, D. (2003): *Human, posthumain*. Paris: PUF.
- Les Lettres de la Société de psychanalyse Freudienne: Hors Serie*, nr. 1: *Psychanalyse et Cognition*. 2000.
- LIPOVETSKY, G. (2000): *Le crépuscule du devoir*. Paris: Folio essais.
- LUNDH, L.-G., H. MONTGOMERY & Y. WAERN (1992): *Kognitiv psykologi*. Lund: Studentlitteratur.
- MOULIER-BOUTANG, Y. (2004): »Mondialisation : entreprises et main-d'œuvre à l'heure du capitalisme cognitif«, i: Y. Michaud (red.): *Qu'est-ce que la globalisation ?* Paris: Odile Jacob.
- NELKIN, D. & L. TANCREDI (1989): *Dangerous Diagnostics. The Social Power of Biological Information*. New York: Basis Books, Inc., Publishers.
- POMMIER, G. (2000): *Les corps angéliques de la postmodernité*. Paris: Calmann-Lévy.
- RASMUSSEN, R. (1994): *Jacques Lacans psykoanalyse. En indføring*. København: Munksgaard.
- ROSENBAUM, B. (2003): »The Unconscious. How does it speak to us today?«, i: *The Scandinavian Psychoanalytic Review*, nr. 26.
- YOUNG, J.E. (2003): *Kognitiv terapi ved personlighedsforstyrrelse. En skema-fokuseret tilgang*. København: Hans Reitzels Forlag.
- VARELA, F.J. (1999): *Ethical Know-how. Action, Wisdom, and Cognition*. Stanford University Press, Stanford.
- VIRILIO, P. (1998): *Cyberworld – det værstes politik*. København: Introite! Publishers.
- WEINBERGER, J. & J. WEISS (1997): »Psychoanalytic and Cognitive Conceptions of the Unconscious«, i: D.J. Stein (red.): *Cognitive Science and the Unconscious*. Washington, DC & London, England: American Psychiatric Press, Inc.